

[Рец.] **ALBA RUSCIA: белорусские земли на перекрестке культур и цивилизаций (X–XVI вв.) / Отв. ред. А.В. Мартынюк. — М.: Квадрига, 2015. — 256 с. — (Исторические исследования)**

Національні історіографії країн Східної Європи за останні десятиліття зробили помітний крок вперед у вивченні не тільки проблем середньовічної «вітчизняної» історії, а й методології та її надважливих складових — хронології, термінології, просопографії, які часто залишалися на маргінесі наукових студій. Йдеться не тільки про традиційні школи добре відомої в Європі та світі російської науки, а й української, литовської, молдовської. Частина з них, попри труднощі останніх десятиліть, додає у розвитку, виховуючи нових учнів, формулюючи нову дослідницьку проблематику, часто всупереч, а не завдяки підтримці профільних органів державної влади. Не стоять осторонь окреслених процесів білоруські вчені, зокрема — молодий колектив на чолі з вихованцем німецького професора Рурського університету у Бохумі (*Ruhr-Universität Bochum*) Ганни Волдрат (*Hanna Vollrath*) доцентом Республіканського інституту вищої школи в Мінську Олексієм Мартинюком. Глибоко усвідомлюючи європейськість білоруської нації та її «середньовічного коріння», науковці вирішили максимально зібрати та оприлюднити матеріал до історії власної вітчизни X–XVI ст., головню — зарубіжного походження.

Одинадцять осіб (*Юрій Афанасенко, Наталія Гаркович, Олег Голубев, Олег Свєстратєв, Антон Ковальов, Альона Любая, Олексій Мартинюк, Валерія Новосьолова, Філіп Падбярзьокін, Родіон Попель і Марія Самонова*) долучилися до підготовки наукового видання під всеохоплюючою назвою «*Alba Ruscia*», яка пропонує Читачеві тринадцять різнопланових публікацій відповідної тематики та поважний ілюстративний матеріал. Частина авторів вже захистила кандидатські дисертації, втім, переважна більшість — молоді, перспективні вчені, що наглядно демонструє зміст видання.

Методологічно, як у «берлінській» передмові зауважив відповідальний редактор збірника, колектив намагався дотримувалися принципів «антропологізації і персоніфікації — усі нариси вибудовані навколо конкретних історичних осіб» (с. 6). Тематично маємо справу із матеріалами до історії середньовічної історії переважно сучасних білоруських земель, володінь Великого князівства Литовського та дуже різнопланових і різножанрових джерел, в яких можна про це почитати. Відчувається наслідування автурою, під впливом свого наставника,

* *Мирослав Волощук* — доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Інституту історії, політології і міжнародних відносин, директор Центру медієвістичних студій Державного вищого навчального закладу «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ)

E-mail: myrko79@rambler.ru

європейських просопографічних традицій, намір відчувати долю конкретної особи у конкретному історичному проміжку часу. У цілому, позитивний задум та якісне виконання прикінцевого інтелектуального продукту дозволяє залишити ряд узагальнюючих міркувань.

Запропонований білоруськими колегами матеріал умовно можна поділити за кількома «профільними» напрямками.

1. Джерелознавчі студії.

Відображення білоруської історії на сторінках середньовічних документів вивчали А. Ковальов («Портрет Аноніма: трактат *«Descriptio Europae Orientalis» та його автор»*, с. 39–49), О. Мартинюк («Східна Європа середини XV ст. у творі Лаоніка Халкоконділа», с. 122–143) та Ф. Падбяр'озкін («*Partes Wandalor in Magna Germania: що знав Альберт Кранц про Литву та Русь»*, с. 185–202).

2. Просопографія, біографістика.

«Людський вимір» в білоруській та європейській історії присутній на сторінках статей М. Самонова («Рогволод і Рогнеда: скандинавське коріння князівської династії», с. 8–26), А. Ковальова, В. Новосьолова («Глобалізм Середньовіччя: нові свідчення про Крескеса Авраама, творця Каталонського атласа», с. 50–66), Ю. Афанасенка («Григорій Цамблак: слов'яно-візантійський етнокультурний контекст ранньої біографії», с. 84–101), Р. Попеля («Князь Михалушка Жигимонтович: політична біографія», с. 102–121), А. Любаї («Цар, котрий пережив своє царство: хан Шейх-Ахмад у Великому князівстві Литовському», с. 144–152; «Князь Ібрагім бен Тимер з роду Юшинських», с. 153–184), О. Євстрат'єва («Якоб Кеттлер: «Курляндський слід» в історії Булорусі», с. 224–249).

3. Білоруські землі в рецепції світської й церковної східної та західної традиції та історіотворення.

Локалізація білоруських земель в системі географічних та історичних уявлень мешканців Європи і Азії відображена у студіях М. Самонова, О. Мартинюка («Хто й коли вперше промовив латиною й по-німецьки «Біла Русь»?», с. 27–38), А. Ковальова, В. Новосьолова, О. Голубева («Константинопольський патріарх Філофей Коккін та «язичницький виклик Литві»», с. 67–83), Ю. Афанасенка, Ф. Падбяр'озкіна, Н. Гарковича (««Справа Стефана Зизанія» на тлі богословських суперечок та суспільних процесів у Київській митрополії наприкінці XVI ст.», с. 203–223).

Безумовно «повернення обличчям» до призабутих на сьогодні тем скандинавського походження полоцької князівської родини чи перегляду перебігу церковної полеміки XVI ст. заслуговує на увагу з огляду на нове методологічне «оформлення». Однак до честі авторського колективу горизонт їхніх студій з історії Білорусі сягає далеко за межі країни. Пошук слідів «білоруської присутності» на сторінках західноєвропейських, головню латино- і німецькомовних джерел дозволяє із впевненістю розглядати перспективи дослідницької діяльності молодшої школи. Залучення ілюстративного матеріалу, його «відчитання» та введення до наукового обігу поряд із авторським нарративом не тільки полегшує Читачеві сприймати науковий текст. За словами О. Мартинюка, «[...] середньовічне зображення — це не ілюстрація до джерела, це й є джерело» (с. 7).

Текстологічний аналіз документа при зіставленні із конкретним зображенням часто пропонує зовсім неочікувані результати, як, наприклад, при встановленні за допомогою мініатюри з *«Книги про чудеса Сходу»* початку XV ст. імовірного портрета автора *«Опису Східної Європи»* початку XIV ст., котрий належав до найближчого оточення папи Климента V (с. 49). Життєво необхідними для сучасних вчених із країн Східної Європи є використання зображувального матеріалу (головно, географічних карт, портоланів, атласів) французького, англійського, іспанського й португальського походження, автори яких часто володіли блискучими знаннями про найвіддаленіші куточки християнської ойкумени (с. 50–52).

Звісно на тлі «антропологізації» історії останніх десятиліть зросла увага вчених й до вивчення ролі та місця окремих постатей в житті сім'ї, родини, локального регіону, країни чи й континенту. Індивідуалізація історичної науки дозволяє виокремити та системно вивчити біографії не тільки вінценосних осіб доби Середньовіччя й раннього Нового часу, а й «оглянути» життя нижчих верств населення, яке часто виглядало не менш бурхливо і захоплююче. На прикладі кількох постатей, що не так активно раніше привертали до себе увагу вчених (литовський князь Михайлушка Жигимонтович (с. 102–121), татарський хан-вигнанець Шейх-Ахмад (144–152), вельможна татарська родина Юшунських (с. 153–184) та ін.), «відкривається» цілий досі слабо звіданий світ участі у політичному житті Великого князівства Литовського дуже різних за походженням і віруваннями громад та окремих осіб.

Застосований білоруськими вченими підхід вкотре підкреслює поліетнічність та поліконфесійність пересічної середньовічної європейської держави, володарі яких часто толерували adeptів інших релігійних та суспільних традицій, відмінних від їхнього нового місця проживання. Такий пошук «чужинців» у новому для тих середовищі дозволяє вкотре із наполегливістю братися за дослідження «русі» поза межами Русі з метою встановлення конкретної «нашої» місії у розвитку, зокрема, західноєвропейської цивілізації¹. Схожого характеру, як бачимо, студії білоруських колег.

Втім, для подальшого успішного вирішення поставлених завдань, на наш погляд, слід чітко визначитися із кількома базовими методологічними аспектами, зокрема — термінологією. Тривале перебування білоруських земель у складі різноманітних держав, а відтак — серйозні труднощі розвитку історичної науки, наклали помітний «термінологічний відбиток», успадкований сучасними молодими поколіннями вчених. Зрозумілою є часто невинуватана з методологічної точки зору термінологія, датована XIX — початком XX ст., а саме на світанку становлення історичної науки в Східній Європі. Ускладнив процес «термінологічної об'єктивізації» й кількадесятилітній період більшовицької

¹ Автору цих рядків належить монографічне дослідження окресленого напрямку (««Русь» в Угорському королівстві (XI — друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції»), а також підготовка до написання схожих за змістом праць, присвячених руським поселенцям у середньовічних землях династій Пястів і Пшемислідів (XI–XIV ст.).

ідеологізації історичної науки, особливо гострий період якої стартував наприкінці 30-х рр. ХХ ст. Сучасні Україна, Білорусь, Росія, Молдова та інші пострадянські держави не випадково залишилися в системі координат «старої термінології», створеної ще за часів М. Карамзіна та доповненої зрозумілими конотаціями при СРСР.

З іншого боку, автори національних історичних шкіл у Російській імперії чи Австро-Угорській монархії навіть під впливом позитивізму та інших провідних у ХІХ — початку ХХ ст. напрямів перебували «у полоні» потреби термінологічного «виокремлення свого», яке часто у авторських текстах звучало не так, як у істориків метрополії. Звичайно, «виправило» ситуацію більшовицьке тотальне поневолення східноєвропейських націй, а керівництво партії у насильницький спосіб нав'язало інтелектуальній еліті той комплекс дефініцій, яким досі часто рябить навіть найкращий дослідницький проект.

Йдеться не стільки про назви, якими окреслюються малопомітні історичні явища й процеси, а — основа основ: окреслення земель, країн, держав. На сторінках запропоновано видання зустрічаємо одразу кілька з термінологічної точки зору принципово різних означень Русі: «Русь», «Древняя Русь», «Древнерусское государство», «Северо-Западная Русь», «Ruthenia — Галицко-Волынское княжество» та ін. (до слова, перелік неповний, адже відомим є вживання сучасними вченими понять «Галицкая Русь», «Галицко-Волынская Русь», «Юго-Западная Русь», «Новгородская Русь», «Северо-Восточная Русь», «Литовская Русь», «Русская земля», «Русское государство»). При цьому, часто автори використовують в одній і ті ж статті одразу кілька з них. Доповнює картину образ «Даниїла Галицького» (предикат якого у такому звучанні вже давно українськими вченими відкинтий, як відверто неісторичний) та «Владислава II Ягайла», окреслення якого саме в такий спосіб залишає сумніви щодо визнання польського короля після 1386 р. (адже відомо, що ім'я Ягайло литовський князь носив до хрещення, після якого у офіційних документах нотувався винятково *Wladislaus Rex Poloniae*).

Позбутися старої спадщини завжди непросто, особливо, коли слід відмовлятися від давно, здавалося б, часто усталених століттями й десятиліттями термінів, закріплених шкільними підручниками та відповідною документацією профільних міністерств. Втім, небагато фахівців замислюються над питанням доцільності впровадження до наукового обігу винятково історичної термінології, властивої своїй добі й відображеній характерними документами, яка із часом відіграє роль «архімедівського інсайду» у свідомості не тільки самих вчених, а й пересічних громадян. Адже, саме через вживання конкретних назв, чітко прописаного змісту науковець творить інтелектуальний продукт, який залишає ментальний відбиток у Читача, впливаючи в цілому на формування свідомості того. Прекрасно у своїй статті «Хто й коли вперше промовив латиною й по-німецьки «Біла Русь»?» відобразив О. Мартинюк, завданням якого було відшукати найбільш ранні згадки відповідного змісту серед масиву західноєвропейських джерел, щоб прослідкувати термінологічну тяглість і спадкоємність від ХІІІ до ХХІ ст. в історії його батьківщини.

Схожа методика й необхідність «термінологічної революції» саме історичного, а не історіографічного кшталту у новому «антропологічному вимірі» історичних досліджень за кілька поколінь повинна запропонувати суспільству абсолютно нове бачення більшості досі, здавалося б, зрозумілих історичних процесів і явищ².

² З метою термінологічної координації студій історії Русі вченими країн Центрально-Східної Європи, 25–27 травня 2017 року в Івано-Франківську і Галичі планується проведення Міжнародної наукової конференції серії *Colloquia Russica (Series II)* «Середньовічна Русь: проблеми термінології».